

IZVJEŠĆE O RADU TREĆE EUROPSKE KONFERENCIJE O ARHIVIMA

(Beč, 11 – 15. V. 1993)

U organizaciji Međunarodnog arhivskog vijeća (MAV) i Austrijskog državnog arhiva, održana je u Beču Treća europska konferencija o arhivima od 11. do 15. svibnja 1993.

Ranije su bile održane I. Europska konferencija o arhivima u Budimpešti 1985, a II. u Ann Arboru 1989, dakle svake četvrte godine. Sudionici su profesionalni arhivisti-stručnjaci kao predstavnici svojih arhivskih službi, ali uobičajilo se da u pravilu to ne budu ravnatelji matičnih, središnjih arhivskih ustanova. Rasprave i predavanja vode se najviše o pitanjima suradnje među pojedinim arhivima i arhivskim službama, na regionalnim razinama sviju vrsta, a unutar europskih prostora. U tom smislu i ova Treća konferencija najviše je pažnje posvetila dosadašnjim međunarodnim, regionalnim i drugim arhivskim zajedničkim projektima i suradnji. Budući da je po prvi puta na takvoj europskoj konferenciji o arhivima sudjelovao i predstavnik arhivske djelatnosti Republike Hrvatske, smatram da su pojedini razgovori i upoznavanja s europskim arhivistima, kao i upoznavanje s detaljima pojedinih zajedničkih projekata i programa suradnje među arhivima Europe, i za republiku Hrvatsku i za arhivsku službu u Hrvatskoj bili korisni i potrebni te da treba i dalje nastaviti sa suradnjom i razmjenom iskustava i stručnjaka u europskim arhivima, posebno s nama susjednim zemljama Austrijom, Njemačkom, Italijom i Mađarskom.

Sudjelovalo je između 60 do 80 sudionika iz gotovo svih europskih zemalja, od Rusije do Islanda, od Finske do Portugala i Vatikana (osim SR Jugoslavije, Bosne i Hercegovine i Grčke), a iz izvanoeuropskih zemalja bili su predstavnici Cipra, SAD, Kanade i Botsuanalanda (J. Afrika). Govorni jezici bili su engleski, francuski i njemački (sa simultanim prevođenjem na sva tri jezika). Održano je ukupno 14 predavanja, a nakon jednog ili dva predavanja održavane su i dosta opširne diskusije te završna sjednica u subotu 15. svibnja s iscrpnim rezimeom cjelokupnog savjetovanja. Na otvorenju bili su prisutni i predsjednik Međunarodnog arhivskog vijeća, Kanadanin J. P. Wallot, zatim izvršni direktor MAV Ch. Kecskemeti, ravnateljica talijanske državne arhivske uprave P. Mariani i neki drugi gosti koji su drugi dan otišli sa zasjedanja. Trećeg dana organizirana je za sudionike stručna ekskurzija u arhive Bratislave i Soprona, a na kraju prijem u dvorcu Eszterhazyja u Eisenstadtu u Burgenlandu. Bilo je veoma mnogo prilika za razgovore među sudionicima konferencije tijekom čitavog savjetovanja, u vrijeme mnogobrojnih odmora, zajedničkih ručkova te primanja kod gradonačelnika u Beču i u Uredu saveznog kancelara.

Cijela konferencija imala je svoj znakoviti radni podnaslov: »Novi oblici i izgledi arhivske suradnje u Europi« (»New Patterns and Prospects of Archival Cooperation in Europe – Nouvelles formes et perspectives de coopération archivistique en Europe«). Održano je pet sjednica, od toga četiri radne i peta zaključna.

Prva radna sjednica održana je pod naslovom: »Stečena radna iskustva, sadašnja situacija i budući izgledi« (»Experiences Gained, Current Situation,

Future Prospects»), pod predsjedanjem ruskog arhiviste, ravnatelja Arhiva suvremene građe iz Moskve Kirilla M. Andersona. Trojica predavača prikazala su suvremena međunarodna nastojanja arhivističke suradnje u Europi: Lajos Körmeny iz Budimpešte, Kenneth Hall iz Chelsforda (Engleska) i Peter Csende iz Beča. L. Körmeny pod naslovom »Međunarodna arhivska suradnja u Europi. Pregled« iznosi dosta iscrpan uvid u razvoj opće političke i društvene klime u Europi, posebno u istočnoeuropskim zemljama posljednjih tridesetak godina. Tako uspoređuje, primjerice, međunarodnu arhivsku suradnju Mađarske i SSSR kao mogućnost za mnoge mađarske ali i sovjetske (ruske i druge) arhivske stručnjake da barem na neki način upoznaju život i rad u stranim zemljama te se upoznaju i s različitim povijesnim arhivima i njihovom građom, kao i metodama obrade te građe u raznim zemljama Istočne Europe (a ponekad i u drugim zapadnim zemljama). Opisujući nasuprot tome današnju situaciju pokazuje kako i bilateralni ali i multilateralni odnosi omogućuju otvaranje arhiva jednih prema drugima. Navodi primjere »arhivskog foruma« (»Bodensee-Archivare«) kao suradnju arhivista Švicarske, Njemačke i Austrije u zapadnim zemljama Europe, a projekte međunarodnog centra CIBAL (»International Centre for Information on Balkan and Mediterranean Historical Sources« – Međunarodni centar za informacije o Balkanu i mediteranskim povijesnim izvorima), kao primjer suradnje pretežno u zemljama Istočne Europe. Spominje nadalje brojne programe razmjene mikrofilmova, zatim zajedničke izložbe i zajedničke arhivske publikacije, a takvi primjeri su i od drugih predavača isticani kao najčešći oblici suradnje između susjednih, ali i udaljenijih arhiva i arhivskih službi, posebno ističući istočnoeuropske zemlje.

K. Hall opisuje, kao posebno vrijedan primjer arhivske suradnje na punom europskom nivou, savjetovanje Europa bez granica, u Maastrichtu 1991, sa 70 govornika i preko 450 sudionika. Detaljnije opisuje i organizacijske prednosti, posebno gotovo neograničene mogućnosti slobodne diskusije među arhivistima raznih pa i izvaneuropskih zemalja (posebno zemalja tzv. Trećeg svijeta). Na završnoj sjednici (15. svibnja) K. Hall se vraća na istu temu, samo sada postavljenu u Englesku, pa razlaže mogućnosti i prednosti takvog savjetovanja 1994. u Engleskoj (Lancashire), te poziva sve kolege europskih i drugih arhiva na 4. europsku konferenciju, koja se treba organizirati već sljedeće godine.

Treći predavač je P. Csende, mađarskog podrijetla ali austrijski arhivist, koji radi na prikupljanju – evidentiranju podataka za mikrosnimanje u velikom mađarskom projektu snimanja građe Austrijskog državnog arhiva za Mađarsku, prema posebnom ugovoru između ove dvije zemlje, nakon izvršenja mirovnog ugovora o arhivima između Mađarske i Austrije. Csende veoma odlučno pohvaljuje takvu praksu i suradnju i zalaže se za takve odnose na izvršenju mirovnih ugovora, a ne za prijenos izvorne arhivske građe, pa u tom smislu u svojem izlaganju citira kao negativan primjer izvršenje sporazuma s bivšom Jugoslavijom te zaključuje »da se zbog promjena u bivšoj Jugoslaviji danas može razmotriti drugačiji pristup tom pitanju« (»Because of the changes in former Yugoslavia one can observe another approach to that subject nowadays«).

Spominje i mnoge druge akcije i projekte suradnje između susjednih zemalja na području bivše Austro-Ugarske, posebno s Društvom austrijskih arhivista, zatim Alpe-Adria, ARGE ALP i druga regionalna povezivanja, pa i suradnju između arhiva u Trstu s arhivima u Sloveniji i Hrvatskoj, »čak i (u) Bosni« (»even Bosnia«) itd.

Regionalna suradnja (među arhivima i njihovim službama) osnovna je i glavna tema četiriju predavanja treće radne sjednice pod predsjedanjem Effy Parparinou, arhivistkinje iz Nikozije. To su bila predavanja: »Perpignan (na jugozapadu Francuske) i nove ekonomske zone i njihovi arhivi« (predavač Marie-Edith Brejon de Lavergnee), sa zanimljivim pojedinostima o novim arhivskim poteškoćama u okvirima veoma mobilne ekonomske uprave, te prijetnjom uništavanja arhivske građe u raznim europskim zemljama od Flandrije i njemačko-francuskih ekonomskih zona i njihovih arhiva, do Luksemburga, Gornje Rajne, njemačko-švicarskih međuvladinih povjerenstava, do jugozapadnih dijelova Francuske s regijama Katalonije i Srednjih Pirineja te na atlantskoj obali (»Atlantic Aro«, »Atlantski Luk«), od Engleske do Portugala. Sva ta ekonomska, privredna povezivanja raznih država, regija i resora stvaraju novu arhivsku građu i nove nepoznate probleme na cijelom području Europske zajednice – te sve to u pomanjkanju zajedničkog europskog arhivskog zakonodavstva nije lako rješavati (»Such a wide dispersal of creators of archives could discourage us«), zaključuje autorica. I drugi autori, poput Joachima Sturma, raspravljaju o sličnim problemima i situacijama u predavanju »Regionalni arhivi Schwarzwald – Baar, na području regije Gornja Rajna« (»The Case of Upper Rhine Zone«). Tako finski arhivist Pinko Rastas iz Helsinkija govori o veoma zanimljivim odnosima između arhivskih službi skandinavskih i baltičkih zemalja, u suradnji i u rješavanju pojedinih još nepotpuno izvršenih prijenosa originalne arhivske građe ne samo međusobno, nego kako se kasnije u diskusiji vidjelo i sa zemljama bivšeg SSSR-a, gdje mnoge susjedne zemlje očekuju povrat građe iz središnjih ruskih, ranije sovjetskih arhiva. Ipak prevladavaju diskusije o živoj suradnji na sjeveru Europe, a prijenosi se ostavljaju za kasnija bolja i mirnija vremena međudržavnih odnosa. Suradnja je potrebna i na profesionalnom planu izobrazbe arhivističkih kadrova, premda su ponekad prisutne i jezične barijere, a švedski se spominje kao zajednički jezik nekadašnje administracije i danas drugi službeni jezik u Finskoj.

Za hrvatsku arhivsku službu zanimljivo je predavanje ravnatelja državnog arhiva u Trstu, Uga Cova o primjeru suradnje na području Alpe-Adrija (»The Case of the Adriatic – Alps Zone«). U relativno kratkom izlaganju, U. Cova opisuje početak i narav odnosa u regijama Zajednice Alpe-Adrija, od 70-tih godina i nadalje. Spominje posebne povijesne veze u okvirima Habsburške monarhije za te krajeve (s izuzetkom Bavarske), sličnost administracije i sudstva i dr. Naglašava veze u okviru Unutarnje Austrije s nekadašnjim središtem u Grazu, pa te veze i danas nekako življe djeluju i u određenim publikacijama koje su već do sada zajednički izrađene. Tu posebno ističe dvojezični vodič za arhivska pomagala Štajerskog zemaljskog arhiva u Grazu (»Führer zu den Findbücher des Steiermärkischen Landesarchivs in Graz«), iz 1991, nastao u suradnji Pokrajinskog arhiva u Mariboru i Štajerskog ze-

maljskog arhiva, za građu Štajerskog zemaljskog arhiva koja se odnosi na područje Južne Štajerske i Kranjske (današnje Republike Slovenije). Spominje i publikaciju »Arhivski viri o razvoju školstva v slovenski Istri od raspada beneske Republike do 1945 – I. del 1797–1918«, izdanje Pokrajinskog arhiva Koper, za građu i iz Hrvatske (arhivi u Rijeci i Pazinu te u Trstu). Nadalje spominje trojezični povijesno-bibliografski vodič za povijest institucija, administrativne strukture bivše Unutarnje Austrije (Koruške, Kranjske, Primorja i Štajerske do 1918), Graz 1988. Na kraju, izražava želju za posebnom organizacijskom strukturnom povezanošću svih 18 regija Alpe-Adrija u okvirima arhivskih službi, koje su inače u novim međuregionalnim, ali i međudržavnim odnosima slabije zastupljene. Predlaže stoga službene sastanke ravnatelja središnjih arhivskih ustanova ovih regija u Zajednici Alpe-Adrija.

U kasnijoj diskusiji, slovenski predstavnik J. Žontar izrazio je u tom pogledu određenu suzdržanost te je bio mišljenja da se u praksi ostvaruje suradnja s boljim praktičnim, stvarnim rezultatima u izravnim kontaktima pojedinih arhivskih ustanova, odnosno arhivskih stručnjaka kada rade na nekom zajedničkom projektu. Meni se ipak činilo da bi određena institucionalizacija međuarhivske suradnje s obzirom na različite međudržavne odnose na području Zajednice Alpe-Adrija, povoljno mogla iskazati konkretne želje i potrebe posebno manjih zemalja. Tako bi, primjerice, hrvatska arhivska služba željela bolje kontakte radi profesionalnog obrazovanja arhivista, kao i zbog većih mogućnosti u razmjeni mikrofilmova, evidentiranju građe u arhivima susjednih zemalja, zajedničkim publikacijama, izložbama i sl. U tom smislu izrekao sam nekoliko riječi zahvale predavaču na njegovom prijedlogu, a kasnije i osobno u razgovoru s g. U. Cova i slovenskim kolegom g. J. Žontarom.

Treća radna sjednica održana je pod zajedničkim naslovom »Sudjelovanje u iskustvima i razmjena (profesionalnih) kadrova« (»Scharing of Experience and Exchange of Staff«) – dakako u okvirima prvenstveno Europske zajednice. U tom smislu iznesene su i poteškoće zbog terminoloških i lingvističkih barijera (»The Pitfalls of Terminology and Linguistic Barriers«) u predavanju Sh. Thibodeau iz Washingtona, koji je iznio vrlo iscrpne usporedbe terminoloških i sličnih priručnika i primjera. Drugo pedavanje pod naslovom »Usklađivanje arhivskih istraživanja i širenje profesionalnih informacija« (»Coordination of Archival research and Dissemination of Professional Information«), kanadskog arhiviste Richarda Huyda (zajedno s Yves Marcoux) osvrće se na značajna kanadska iskustva i posebno na razradu tzv. informatičkih super-mreža u povezivanju čitavih kontinenata, kao primjerice INTERNET za Sjevernu Ameriku (bibliografske informacije) i JANET (za Ujedinjeno Kraljevstvo), s mogućnošću povezivanja s arhivskim dokumentacijsko-informacijskim centrima (CCIDA, ALIC ili CIDA) i sveučilišnim centrima za arhivsko obrazovanje i istraživački rad. S obzirom na širinu ovakvih svjetskih informatičkih mreža, u kasnijoj diskusiji spomenuo sam eventualnu mogućnost izrade jednog europskog pregleda fondova i zbirki, slično nekadašnjem nizu od 8 pregleda fondova i zbirki republika i pokrajina bivše Jugoslavije, međutim takav prijedlog je naišao na dosta oštro suprotstavljanje i austrijskih domaćina i drugih europskih diskutanata kao nerealan, pa i nepotreban za sadašnji trenutak u europskim mogućnostima suradnje u arhivi-

ma. Slično je bio saslušan i kanadski predavač kao udaljeni izvjestitelj o globalnom informacijskom sustavu u europskim arhivima, za sada nerealnom. Premda je sutradan, na četvrtoj radnoj sjednici španjolski informatičar, ravnatelj velikog Archivo de Indias u Sevilji, Pedro Gonzales, iznio pa i praktički pokazivao mogućnosti velikog projekta koji obuhvaća mnoge arhive i druge centre u Španjolskoj, a odnosi se na građu važnu za cijelu Južnu Ameriku – također je od slušateljstva dočekan s priličnom suzdržljivošću, s obzirom na drugačije potrebe ostalih europskih arhiva i njihovih službi, koji vjerojatno nemaju volje ni sredstava za takve skupe makro-projekte, što je izričito u diskusiji naglašeno. Moj drugi prijedlog, međutim, na trećoj radnoj sjednici, znato manjeg opsega, naime za tematski vodič o građi za povijest Vojne krajine u Hrvatskoj, dosta je dobro primljen, ali ipak s velikim oprezom, s obzirom na potrebne suradnike i poteškoće koje se javljaju prigodom izdavanja višejezičnih publikacija. Ponovno je spomenut primjer Zemaljskog štajerskog arhiva s publikacijom »Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahr 1918«, kao projekt koji je doduše dobrodošao, ali je toliko iscrpio autore i priređivače, da izgleda nemaju želje uskoro se naći na nekom sličnom programu odnosno projektu koji bi obuhvaćao i Hrvatsku, ali i Štajersku i Sloveniju te Austrijski državni arhiv (Ratni arhiv) u Beču. Rečeno je da takve projekte treba pažljivo pripremiti te pričekati povoljnije mogućnosti.

Treća radna sjednica bavila se s još dva izlaganja o »pokretljivosti« (»... mobility«) arhivskih stručnjaka u europskim zemljama, posebno Europske zajednice, pa je o tome iznio njemačko gledište Klaus Oldenhage, ravnatelj Njemačkog saveznog arhiva, a nizozemsko je izložio Maarten van Boven (»Scope and Aims of Mobility«). U tom kontekstu K. Oldenhage spominje i suradnju Državnog arhiva SAD i Saveznog Njemačkog arhiva kao i nekih drugih državnih arhiva u Njemačkoj na povratu građe iz vremena II. svjetskog rata koja je bila zaplijenjena od strane saveznika. Tada je u roku od samo dvije godine snimljeno preko 8 milijuna mikrosnimaka (1978–1980), a u tom je projektu sudjelovalo gotovo stotinu njemačkih i američkih arhivista. Predviđaju se slični američko-japanski i manji englesko-njemački projekti mikrosnimanja arhivske građe.

Nizozemski arhivist iznio je niz podataka o suradnji nizozemskih, njemačkih, belgijskih i nekih drugih arhivskih službi koju ove ostvaruju pri otklanjanju jezičnih barijera i zajedničkom školovanju, usavršavanju i radu.

Na četvrtoj radnoj sjednici pod zajedničkom temom »Strategija komuniciranja prema povijesnom istraživanju« (»Strategies for Links with Historical Research«), pod predsjedanjem švicarskog arhiviste Antoina Fleuryja iz Ženeve, raspravljalo se u prvom redu o spomenutom španjolskom izlaganju pod naslovom »Baze podataka i komuniciranje na velike razdaljine« (»Data Bases and Long distance Communication«), kao španjolskom iskustvu (s demonstracijama). Osim ovoga bila su još dva izlaganja: »Prema novoj povijesti Europe (razdoblje prije integracije) – s arhivističkog stajališta« (»Towards a New History of Europe /pre-integration period/ – The Archival Point of View«), Regule Nebiker, švicarske arhivistinje iz Berna, a drugo predavanje

bilo je Jean-Marie Palayreta iz Firence, pod naslovom »Prema novoj povijesti Europe (razdoblje integracije)« (»Towards New History of Europe /integration period/«). Oba izlaganja bave se nastojanjima za ubrzanjem obrade arhivske građe novijeg i najnovijeg razdoblja europske povijesti u europskim arhivima te nizom poteškoća koje usporavaju taj proces, kao i problemima pristupačnosti arhivskoj građi za potrebe povijesnih istraživanja, bez obzira da li se radi o razdoblju prije ili poslije integracije. Ogroman broj privatnih arhiva i ostavština, velika vrijednost i važnost crkvenih arhiva pa i privrednih arhiva, dakle svekolike one arhivske građe koja ipak nije u državnim arhivima, pa nije pod jednakim uvjetima svima pristupačna – otežava i dalje povijesna istraživanja na takvoj građi, bez koje je, međutim, nemoguće pisati suvremenu povijest Europe. Nadalje, velika poteškoća leži i u znatnoj nejednačenosti izrade arhivskih obavijesnih pomagala u raznim europskim zemljama. Posebno je pitanje otvorenosti arhiva Europske zajednice i informacijskog sustava u njima te dakako pitanje kako pristupiti istraživanju građe u istočnoeuropskim zemljama i povezivanju njihovih podataka u zajednički informacijski sustav. Sve su to problemi pred kojima će još dugo stajati arhivske službe u europskim zemljama. U pogledu pitanja prevodivosti arhivskih obavijesnih pomagala, prevladavalo je stajalište da će bez sveobuhvatnog poznavanja europskih jezika i dalje biti nemoguće s uspjehom istraživati građu tako raznolikih arhiva.

Na kraju, treba napomenuti da je trećoj radnoj sjednici predsjedavao ravnatelj Arhiva europske zajednice u Bruxellesu, Hans Hofmann.

On je na obje sjednice odgovarao na brojna pitanja o tom Arhivu, kao i o nekim poticajima Europske zajednice i Međunarodnog arhivskog vijeća, koji u mnogim arhivskim pitanjima nemaju, čini se, dovoljno međusobnog razumijevanja i suradnje, uglavnom zbog različitih odnosa i nadležnosti te međunarodnog značaja. Arhivisti mnogih zemalja nisu zadovoljni djelotvornošću i konkretnim zadacima MAV-a. U pogledu opće suradnje među europskim zemljama, posebno između istočnih i zapadnih, opaža se znatna nejednačenost i različitost u pristupu. Istočne zemlje žele življu suradnju i konkretniju pomoć posebno u suvremenoj opremi ali i u drugim oblicima. Manje zemlje puno više očekuju na polju obrazovanja i kraćih studijskih boravaka svojih stručnjaka na Zapadu zbog boljeg upoznavanja s radom suvremenih europskih razvijenih zemalja. Zapadne zemlje pak, često su uznemirene pojavama nacionalizama i sukoba kako na političkom i privrednom tako i na kulturnom planu. Također ih zabrinjava slab ili prespori razvoj demokracije, slobode tiska i posebno pitanje slobodne pristupačnosti arhivskoj građi te njezinoj sigurnosti. Osobito se to odnosi na građu policijskih i političkih struktura post-socijalističkih zemalja. U jednoj sličnoj diskusiji, u kojoj su iznova došle do izražaja razlike u gledištima istočnih, manje razvijenih i zapadnih arhivskih službi, Ch. Kecskemeti u ime MAV-a izjavio je da će nastojati pomoći razvoj i modernizaciju istočnih zemalja, ali da će najprije iskušati konkretne mogućnosti i potrebe u Poljskoj, kao relativno stabilnoj zemlji, a tek nakon toga u drugim zemljama poput Ukrajine ili primjerice Hrvatske. H. Rumschöttel, predsjednik Saveza njemačkih arhivista i direktor Bavorskog državnog arhiva, također je jednom prilikom oštro napao pretjerane

pojave nacionalizama u nekim zemljama istočne Europe, spominjući pritom i Hrvatsku. S druge strane, izrazio je spremnost za suradnju te me je pozvao da zajedno s nekoliko drugih predstavnika istočnoeuropskih zemalja (Poljske, Ukrajine, Češke, Slovačke, Mađarske, Slovenije i Hrvatske) razmotrimo mogućnosti obnove i reorganizacije suvremenih arhivskih profesionalnih društava u spomenutim zemljama te perspektive njihovog daljnjeg rada. Također sam od ravnateljice Marburške arhivističke škole A. Menne-Haritz dobio uvjerenja da će nastojati osigurati mogućnosti za kraće boravke određenog broja arhivskih djelatnika iz istočnih zemalja, pa tako i iz Hrvatske, radi upoznavanja arhivske djelatnosti u njemačkim arhivima. Ravnateljica talijanskih Državnih arhiva P. Mariani, također je uputila pozive većem broju arhivista za dolazak na tečajeve paleografije u Državni arhiv u Trstu, o čemu je govorio i njegov ravnatelj U. Cova.

S druge strane, o velikim potrebama arhiva istočnih zemalja čulo se u diskusijama i od predstavnika ruskih, poljskih, ukrajinskih, čeških, slovačkih, albanskih, rumunjskih i drugih arhivista.

Posljednjeg dana, pod predsjedanjem vatikanskog predstavnika Ch. Burrsa čulo se i o žrtvama i uništavanju arhivske građe u zemljama u ratu poput Hrvatske i Bosne i Hercegovine, premda veoma šturo. Iako su svi arhivisti s kojima sam se susretao postavljali premnoga pitanja puna interesa za situaciju u našoj zemlji, od izraelskog ravnatelja Državnog arhiva u Jeruzalemu do predstavnika Islanda, Albanije, Poljske, Rumunjske i mnogih drugih zemalja, ipak je opći dojam da se u profesionalnim krugovima o ratnim zbivanjima, makar i u vezi s uništavanjem kulturnih dobara, posebno arhivske građe ne treba previše, ili gotovo uopće govoriti, budući da arhivisti nemaju u tome nikakve stvarne mogućnosti posredovanja. Tako se posljednji dan u diskusijama i zahvalama domaćinu (posebno u spomenutom izlaganju K. Halla) te u analitičkoj ocjeni i sažimanju rezultata ove Treće europske konferencije o arhivima, najviše spominjala riječ suradnja i razni vidovi konkretizacije te suradnje u bilateralnim i multilateralnim projektima.

Ovakve konačne prijedloge i zaključke sažeto je prikazao H. Rumschötzel, a njegovo zaključno izlaganje, kao i svih 14 predavanja (od kojih neka obuhvaćaju i preko 25 stranica), trebaju biti objavljeni u cjelini, zajedno s važnijim diskusijama, u posebnom zborniku radova Treće europske konferencije o arhivima.

Miljenko Pandžić